

Az állami népesedés- és szociálpolitika történeti kezdetei

A római kor

Dr. Péter Orsolya Márta

Tartalomjegyzék

I. A házasság és a családi élet ideálképe	2
1. A római család ideálképe	2
2. A házasság a Természet intézménye	4
3. A házasság és az állami élet	6
4. Az ideálkép és a római hétköznapok	7
II. A gyermekáldás fontossága	8
1. A „gyermek iránti vágy”, mint a törvényes házasság szándékának jele	8
2. A formula jelenléte a római jogban	11
III. A római állam viszonyulása a család ideálképéhez	12
1. A <i>censor</i> -ok szerepe	13
2. A <i>censor</i> -ok intézkedései	15
3. A római jog szerepe az ideál megvalósításában	17
4. A <i>ius trium/quattuor liberorum</i>	18
5. A sokgyermekes családoknak nyújtott anyagi segítség	21
6. A juttatások különböző formái	22
IV. Az anyakönyvi nyilvántartás előképei a római jogban	27
1. Az úgynevezett <i>professio liberorum</i>	27
2. Az Augustus-féle törvényhozás szerepe a <i>professio liberorum</i> kialakulásában	27
3. Marcus Aurelius újításai	29
4. A <i>professio</i> és <i>testatio</i> jogi relevanciája	30

I. A házasság és a családi élet ideálképe

1. A római család ideálképe

A régi Róma ránk maradt, változatos műfajú forrásait a magánélet, közelebbről a család vonatkozásában vizsgálva, érdekes jelenséget konstatálhatunk. Ezek a dokumentumok ugyanis - igaz, különböző oldalakról megvilágítva, olykor hivatalos hangvétellel, olykor fennköltén, olykor érzelmösen és alkalmanként egyenesen gúnyolódva - egy sajátos ideálképet rajzolnak elénk.

Forrásaink tanúságtétele szerint a köztársasági kor vége felé Róma szellemi életében kialakul egy, a további évszázadok során maradandónak bizonyuló és az elvont, ideális „Római Család”-ra vonatkozó eszménykép. Pontosabban szólva, a Kr. e. III-II. századból származnak azok az első értékelhető dokumentumok, melyek információt nyújthatnak Róma szellemtörténetével, és szűkebb értelemben véve a családkoncepcióval összefüggésben is. Az eszményi családra vonatkozó fenti ideálkép komplex vonásokat mutat, ugyanis amellett, hogy eredendően szociológiai jellegű kívánalmakat testesít meg, jelenléte a római társadalom életét szabályozó mindegyik normarendszerben kimutatható. A házasság - mint társadalmi intézmény - belső viszonyai, a házastársak egymás közötti kapcsolata, az idősebb és fiatalabb generációkkal szemben tanúsítandó elvárt magatartások köre, és még számos más hasonló kérdés alapvetően a *mos*, az erkölcs szabályozási körébe tartozik. A *fas*, a szakrális-vallási normák együttese szintén számos vonatkozásában kötődik a család intézményéhez (így többek között a különböző családtagoknak a házi istenek kultuszában betöltött szerepére kell gondolnunk), s nem utolsósorban a *ius*, a római jog normái között is találkozhatunk ezen ideálkép vonatkozásaival. A családesezmény komplex mivolta ugyanakkor azonban nem meglepő akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a régi Róma életét szabályozó alapvető normarendszerek – *ius*, *fas*, *mos* - mindig is kölcsönhatásban, egymással összefonódva, szerencsés esetben egymást kiegészítve és támogatva érvényesültek az évszázadok során.

További sajátosságként tárul fel, hogy ez az ideálkép meglepően statikusnak bizonyul. Az „ideális római család” mintaképe szinte változatlan formában jelentkezik legkorábbra datálható forrásainkban ugyanúgy, mint a klasszikus vagy a jusztiniánuszi kor normáiban. Bár a hétköznapiok realitása sokszor más, sőt radikálisan eltérő gyakorlatot tükröz, maga a kikristályosodott, elvont ideálkép nem sok változáson megy keresztül.

Az antik kor forrásai által megjelenített, az ideális római házasságot megtestesítő eszménykép egy rövid mondatban az alábbiak szerint írható le. A római házasság tartós, gyermekekben gazdag, monogám kapcsolat, mellyel a római polgár nemcsak a Természet parancsának, de a *res publica*, az állam iránti kötelezettségeinek is eleget tesz.

Amennyire a rendelkezésünkre álló források alapján gondolati gyökereit feltárhatjuk, ez az ideálkép a római házasság és család intézményének kettős aspektusát tükrözi. Elsőként, az antikvitás korának filozófusai (elsősorban az állam- és társadalomelmélettel foglalkozó legnagyobb görög gondolkodók), s a filozófiai munkák körében is otthonosan mozgó, történetileg későbbi időkben tevékenykedő római jogtudósok egybehangzóan állítják, hogy férfi és nő együttélése és a tőlük származó utódok világra hozatala a *Natura*, a Természet által az emberbe oltott legalapvetőbb ösztön, a Természet legelemibb késztetése. Ezt az ösztönt később az állam öntötte civilizált formába - pontosabban szólva, auctoraink szinte egybehangzó véleménye szerint a „vadság korában” férfiak és nők a pillanatnyi szeszély vagy az erőszak által diktált módon éltek együtt, majd az idők során (miértjét illetően nem teljesen tisztázott elméleti alapokon) ez a természetes késztetés egyszerre „civilizált”, stabil, monogám formát öltött.

Ezen igen korai államelméleti meglátások szerint a „civilizált”, monogám házasságból származó legitim utódok és leszármazottaik - éppen a vérségi kapcsolatrendszerek immáron nyomon követhető mivoltából kifolyólag - mind szélesebb körben kapcsolták össze az embereket, s ezáltal egyre magasabb szinten szervezett közösségeket hoztak létre. Forrásaink tanúsága szerint a családon, mint alapelemen felépülő kapcsolatrendszer (mintegy legmagasabb összefüggési szintként) az ókor gondolkodói szerint magának az államnak, mint sajátos közszervezetnek a létrejöttét eredményezi.

Így a házasság – „állati” eredete ellenére - az emberi társadalom és kultúra alapkövének, fejlődésbeli kiindulópontjának minősül. Mint azt az állam keletkezésének elméletével különböző mélységekben foglalkozó ókori gondolkodók szinte azonos kifejezések használatával kifejtik, az állam eredete a „civilizált”, társadalmilag intézményesült család megjelenésében keresendő.

A család és a közvetítésével kiépülő leszármazotti láncolat alapvető szerepe az emberiség történelmében továbbra is megmarad. A család ugyanis nem csak az állam eredeti kialakulásában játszott fontos szerepet - fogalmazznak az antik elméletek -, hanem a már létező államok jóléte és biztonsága is a családok szilárdságán és termékenységén nyugszik. Mint arra több szerző rámutat, ha egy államban a család intézménye (mint a szervezett társadalmi élet „alapköve”) ingatag és bizonytalan, ha a házasság intézménye elveszíti fontosságát és méltóságát, és ha a *familia* nem tölti be alapvető funkcióját (az utódok világra hozatalát és nevelését), maga az állam sem lehet stabil és erős.

Ezen ideák értékelése során a modern kor kutatójának és olvasójának sohasem szabad azonban szem elől tévesztenie azt a korabeli társadalmi valóságot, mely a fentiekben körvonalazott eszmék kialakulását segíthette. Míg korunkban már aligha alkalmazhatóak az olyan, végletekig leegyszerűsített tételek, mint a „Sok polgár = gazdag ország”, vagy a „Sok katona = politikai nagyhatalom”, az antikvitás korában sokkal szorosabb összefüggés mutatkozott egy-egy állam népességének nagysága, valamint az adott állam gazdasági jóléte, katonai ereje és így politikai befolyása között. Egy-egy birodalom irányítói számára ezért lehetett kulcsfontosságú a katonáskodásra illetve termelőmunkára alkalmas népesség létszámának szinten tartása és lehető növelése, tipikusan expanzív eszközök bevetésével (legjellegzetesebb ezek körül a rabszolgák beszerzése hódító háborúk révén, de a jelen mű keretei között alább tárgyalandó egyéb, tipikusan római megoldásokat is ebbe a körbe sorolhatjuk). Ennek megfelelően, a családon belüli élet elemzésének megkísérlése során szintén szembesülnünk kell azzal, hogy a nagy, gyermekáldásban gazdag család ideálja mögött egyrészt a fenti állami-politikai érdekek lappanganak, másrészt - különösen a közrendű famíliák esetében - magának a családnak a jóléte is a gyermekek (mint természetes munkaerőforrás) lehetőleg nagy számán múlhatott. Nyugdíjintézetek és életbiztosítás hiányában a sok gyermek a későbbiekben támaszt jelenthetett a rászoruló idős szülőknek is; egyetlen ide kívánczó, sajátos etimológiai példa a görög "*tokos*" szó, mely egyaránt jelenthet „leszármazott”-at és „kamat”-ot.

2. A házasság a Természet intézménye

A *matrimonium*, a törvényes keretek között megvalósuló „civilizált” házasság eredete - ebben egyetértenek a különböző történelmi korokban élt ókori gondolkodók - a Természet által teremtett egyik legalapvetőbb jelenségben, azaz férfi és nő kettősségében és a különmű élőlényekbe oltott ösztönök világában keresendő.

A gondolat elsőként a görög, elsősorban sztoikus irányultságú filozófiában jelenik meg, s ugyanezt az elképzelést (a különböző görög filozófiai irányzatok egyidejű megismerésével) később átveszik a római gondolkodók is. Ahogyan a görög filozófusok eszméi nyomán nem egy római gondolkodó is kifejti, az állatfajok és az emberi faj esetében egyaránt a Természet legalapvetőbb készítetési közé tartozik a leszármazás biztosítása, az utódnemzés kívánalma, s ezen keresztül az egész faj fenntartása.

Szerzőink meglátása szerint a fajfenntartás és az utódokról való gondoskodás készítetése - éppen alapösztön-mivolta miatt - már az „ősi”, emberemlékezet előtti időkben is érvényesült, ugyanakkor a „barbárság korát” a házasság, a család, a törvényes utód fogalmának ismeretlen mivolta jellemezte. A Kr. e. I. század közepén tevékenykedő római államférfi és gondolkodó, Marcus Tullius Cicero igen szemléletesen írja le a „barbárság korának” hiányosságait: véleménye szerint a történelem előtti időkben a pusztán ösztöneik és nem a józan ész által vezetett férfiak és nők vadállatként kóboroltak a mezőkön, s nem volt semmilyen szabály (sem vallás, sem jog), mely bármilyen formában tartósan összefűzte volna őket. Igen jelentős hiányosságként ezek az „ősemberek” nem ismerték sem a házasság intézményét, sem a törvényes utódokat. Világosan, jogászai precizitással megvont módon rajzolódnak ki a „barbárság korának” fő hiányvonalai: ismeretlen volt a vallás és a jog, valamint a házasság intézménye és a törvényes leszármazás.

A hiánylista "tétélei" ugyanakkor tükrözik azt is, hogy melyek voltak az ókor gondolkodói számára legfontosabbnak tűnő társadalmi értékek, amelyek (véleményük szerint) elválaszthatatlanul kötődnek a civilizált emberi léthez. A kulturált társadalomban élő ember életének három alapvető szféráját három nagy normacsoport szabályozza: az istenekhez fűződő kapcsolatát a vallási jellegű normák szabályozzák, polgártársaival való viszonyát elsődlegesen a jog rendszere szabja meg, míg a családi szférában kapcsolatait alapvetően az erkölcs előírásai regulázzák. Ahhoz, hogy létünket valóban civilizáltnak nevezhessük - így Cicero -, rendezett viszonyban kell élnünk az istennel, polgártársainkkal és családjainkkal egyaránt.

3. **A házasság és az állami élet**

Férfi és nő kapcsolata - tűnik ki forrásainkból - a kulturált lét, az állami formában folytatott civilizált társadalmi élet kiindulópontjává és egyben megtartó erejévé is válik. Az emberi civilizáció kezdetét az első család létrejötte jelentette, amikor már egy férfi és egy nő tartós módon élt együtt, s a kettejüktől származó gyermekeket közösen nevelték fel.

Hogy azonban a "szabadon kóborló" emberekből milyen motiváció, milyen külső vagy belső "impulzus" alapján lett előbb szilárd családban, majd állami szervezetben élő, civilizált kultúrlény, ókori gondolkodóink viszonylag kevés információt nyújtanak számunkra. Arisztotelész *Politiká*-jában a férfi-nő kapcsolat (mint alapösztön) mellett egy másik alapösztön is említésre kerül - ez pedig a biztonságos élet érdekében való társulás természetes késztetése. Az Arisztotelész-féle elmélet szerint magán a családon belül is kialakul egyfajta "természetes vezetés", mely megóvja a családot a széthullástól, s amely hatalom a férfi, a családfő, a *pater familias* kezébe kerül; a rokoni kapcsolatokkal egybefűzött különböző családok pedig - szintén a közös jó érdekében - városállamot alkotnak.

A római gondolkodók közül Cicero kis eltéréssel ugyanezt a folyamatot tárja fel. Az állam létrejöttének folyamatában Cicero sokkal inkább az emberi elme, a Természet által az embernek adományozott ráció szerepét hangsúlyozza. A "józan ész" az emberek békés összekapcsolásában játszik szerepet. Ennek az összekapcsolódásnak első szintjét a szülői szeretet biztosítja, s ez az ösztönös szeretet (mely párosul a kizárólag az ember sajátjának mondható tudatossággal, a *ratio*-val), megteremtí az emberek közötti bonyolultabb kapcsolatrendszer kiindulópontját. Az elsődleges szülő-gyermek kapcsolaton túllépve, a továbbiakban a Természet a *ratio* alapján tömöríti más békés közösségekbe az embereket, s ezzel végső soron az állami élet kiépítése felé tereli őket.

A fentiekben túl a római szerzők szerint a prehisztorikus időkben a család egyfajta "origó"-funkciót töltött be, a jelenben pedig a családnak sajátos megtartó szerep jut, továbbá annak a véleményüknek is hangot adnak, hogy egy adott társadalomban a házasság intézményének jutó szerep (tisztelőben tartott intézmény-e, fontos-e, elismert-e, stabil-e, s így tovább), alapvetően befolyásolja az adott állam jólétét. A házasságnak illetően fontosságát a görög származású római történetíró, Dionysios Halicarnassos is hangsúlyozza. A legendás első római király, Romulus törvényeinek kapcsán a szerző kis gondolati kitérőt tesz, s megmagyarázza olvasóinak: miért is

olyan fontos, hogy férfiak és nők kapcsolatát az államhatalom is szabályozza. "Meg kell jegyezni" - írja Dionysios, - "hogymindazok, akik alkotmányt fektettek le, legyenek úgy barbárok mint görögök, helyesen érzékelték azt az általános alapelvet, mely szerint minden állam (mivelhogy számos családból áll) akkor élvezhet leginkább nyugalmas időket, ha polgárainak családi élete zavartalan...". A továbbiakban Dionysios áttér a legendás Romulus házassági törvényeinek dicséretére, melyek minden tekintetben a legtökéletesebben szabályozták férfi és nő, valamint szülő és gyermek kapcsolatát.

4. Az ideálkép és a római hétköznapok

Az állítólagosan Romulus által stabilizált házasságmodell - hivatalos, az állam által elfogadott és támogatott ideálképként - a római történelem során gyakorlatilag mindvégig változatlan marad; sőt, a család fentiekben vázolt ideálképének gyakorlati megvalósítása bizonyos értelemben a "boldogság" római mintaképének is számít. A kettős irányban (a családi ősök és a *res publica* felé) megvalósuló kötelességteljesítés egyben az ideális római polgár boldogságát is meghozza - mert ugyan mi jelenthet nagyobb boldogságot egy római polgár számára, mint a kötelezettségek megfelelő teljesítése?

A "római boldogság" mintaképének a közvélemény hosszú ideig a Kr. e. III. században élt Quintus Caecilius Metellust tartotta, akiről többen is megemlékeznek, és őt egyhangúlag a "boldog római polgár" mintaképeként mutatnak be. A "római boldogság" koncepciója a következőket tartja a legfontosabbnak egy polgár életében: a polgár a közélet területén lehetőleg minél nagyobb sikerek érjen el (Metellus fontos közfeladatokat látott el); a magánéletben minél több gyermek (Metellus három fiút és három leányt mondhatott magáénak), akik közül a fiúk mindenben az apa példáját követik (Metellus mindhárom fia konzuli rangra emelkedett, sőt egyikük *censor* és *triumphator* is lett), a leányok pedig római családanyákká válnak.

II. A gyermekáldás fontossága

Rómában a házasság intézményével kapcsolatban létezik tehát egy ideálkép, melyet - bár tényleges keletkezési időpontja bizonytalan - forrásaink a Köztársaság korától kezdve örökítenek meg. Ez az ideál (a stabil, monogám, gyermekáldásban gazdag házasság eszményképe) elsősorban szociológiai jellegű, de intézményesítésében aktív szerepet vállal a római jog is. Az adott történelmi kortól függ, hogy az állam milyen formában és milyen intenzitással kíván beavatkozni a társadalom életébe, ezen ideálkép mindennapi megvalósítása érdekében.

Róma filozófusai, irodalmárai és jogtudósai egyaránt úgy emlékeznek meg a családról, mint az emberi kultúra, a szervezett és civilizált emberi élet origójáról. A *familia* ezen túl - így auktoraink - igen fontos funkciót tölt be az általános emberi kultúra értékeinek megőrzésében és továbbadásában, valamint a szervezett állami élet folyamatos működésének biztosításában.

1. **A „gyermek iránti vágy”, mint a törvényes házasság szándékának jele**

Több szerző is tudósít arról, hogy a Rómában ötévenként megtartott *census*, azaz a népesség létszámának összeírása során az összeírást folytató állami tisztségviselők megkérdezték a családfőket, hogy vajon törvényes házasságban élnek-e. Ezen (a római jogban oly tipikus, mondókaszerű, állandó szavakkal megfogalmazott) kérdés nagy valószínűséggel így hangozhatott: "Állítod-e, hogy a magad kívánságából, gyermekek iránti vágyból élsz feleségeddel?" A cenzor ezen kérdése bizonyosan a szokásjog szerint, a korai időszakban elfogadott közmorálon alapulva formálódott ki, s az idők folyamán olyannyira, a cenzustól függetlenül is állandónak bizonyult, hogy a gyermekek iránti vágyból való együttélést a törvényes római házasság szinonímájának tarthatjuk.

Rómában a házasságot többféle szertartás keretében lehetett megkötni, melyek közös sajátossága az volt, hogy az érvényes házasság létrejöttéhez ezen szertartások lebonyolítása nem volt kötelező. Ezen túl a római házasság érvényes létrehozásához nem volt szükség állami

közreműködésre, például egy állami tisztségviselő megjelenésére, vagy a házassági kapcsolat állami nyilvántartásba vételére. Az érvényes római házasság alapvető feltétele és keletkeztető eleme a mindkét félnél fennálló *affectio maritalis*, a házasságban való együttélés szándéka. A vallási szertartással kötött házasság azonban egy, jogi szempontból igen fontos tulajdonsággal bírt: később nemigen lehetett vita afelől, hogy a két fél házasságban és nem más formában kívánt együttélni egymással.

A pusztán a konszenzuson alapuló házasságok esetében ugyanis felvetődhet (és ahogyan a fennmaradt dokumentumok igazolják, a gyakorlatban fel is vetődött) a kérdés: ha nem volt a hagyományoknak megfelelő vallási szertartás, ha nem volt semmiféle egyéb ünnep (ahogyan ez idősebb, szegény, vagy társadalmilag nem teljes egészében tolerált pároknál előfordulhatott), később mi bizonyítja az akaratot, hogy a felek valóban házasságban akartak együttélni a kezdet kezdetétől fogva? Az idők folyamán csalódott házaspár esetleg kijelentette: az együttélést eleve nem házassági szándékkal kezdte meg, ez pedig súlyos jogkövetkezményekkel járhatott, így például a kapcsolatból született gyermekek származásának törvényessége is megkérdőjeleződhetett.

A „gyermekek iránti vágy” a pusztán konszenzuson alapuló házasság egyeduralmával nyer igazi jelentőséget, mert a római társadalom, de a római jog is a tartós együttélés szándékának legbiztosabb jeleként fogja fel a gyermekek iránti vágyat, és a római jog szerint is érvényes házasságként ismeri el a gyermekek iránti vágyból megkezdett együttélést. Ennek a döntésnek a formula mögött álló százados tradíció, a formula általános ismertsége és általános elfogadottsága biztosít stabil hátteret. A római gondolkodás szerint tehát a tartós, házassági formában való együttélés szándékának egyik legbiztosabb kifejeződése az lehetett, ha a férjjelölt azért kérte meg jövőendő élettársát, hogy vele "törvényes utódokat nemzzen", stabil családot alapítson. Ez az elképzelés a már elemzett római családkoncepcióval, s a leszármazottak láncolatán át megvalósuló kontinuitás elvével összhangban álló gondolat.

Így többek között a Kr. e. III. században alkotó Plautus színműveiben nem a kiművelt jogtudomány, hanem a hétköznapok jogfelfogása jut szóhoz - mégpedig abban a formában, azokkal a szavakkal megfogalmazva, ahogyan ezt a komédiák nézői (a "római kisemberek") a hétköznapi életben maguk is tehették. Egyik komédiájában egy szereplő elmeséli társa hajdani keserves sorsát: szülei gyermekkorában elvesztették őt, de szerencsére idegenek megtalálták és felnevelték a csecsemőt. Mostanra megállapodott, letelepedett, az idegen város befogadta,

nyugodt élete és családja van, hiszen „úgy tudom, gyermekek iránti vágyból feleséget vett magához”.

Plautus komédiáinak keletkezésétől számítva körülbelül száz évvel későbbi az a botrány, amelyet Suetonius jegyez fel Julius Caesarral kapcsolatosan: „Helvius Cinna néptribunus több ízben kijelentette, hogy volt a kezében egy törvényjavaslat, melyet neki Caesar parancsára, annak távollétében kellett volna a senatus elé terjeszteni; eszerint Caesar, ha gyermeket óhajt nemzeni, feleségül vehet bármely nőt, ahányat csak kíván.” A római politikai közéletet, a politikai intrikák jellegét ismerve majdnem bizonyos, hogy a groteszk törvényjavaslat nyilvánvalóan légből kapott kreáció, s az ellenpárt Rómában megszokott eszközökkel történő kísérletéről van szó, melynek egyértelmű célja Caesar politikai-erkölcsi lejáratása volt. Az ötlet fullánkját az jelentette, hogy Caesar ellenségei a római gondolkodás számára "szent" és mindenképpen szigorúan monogámnak felfogott házasság ugyancsak szimbólumszerű elemét, a gyermekek iránti vágyat használták fel e "törvényjavaslat" megszövegezésében.

A Kr. u. I. század végén tevékenykedő történetíró Tacitus egy botrányos eseményt örökít meg Valeria Messalinával, Claudius császár feleségével kapcsolatban. Messalina Claudius alkalmi távollétét felhasználva, állítólag szabályos menyegzőt ült szeretőjével, Siliussal. Az ügy legfelháborítóbb momentuma az volt - így Tacitus -, hogy a pár pontosan követte a tradicionális római házassági szertartás minden részletét: „Jól tudom, mesébe illőnek fog látszani már az is, hogy akárki ember fiában ennyi biztonságérzet lakozhatott, - olyan városban, amely mindent tud és semmit el nem hallgat, - hát még hogy a kijelölt consul a császár feleségével, előre bejelentett napon, hiteles tanúk közreműködésével, tulajdonképpen gyermekek világra hozása céljából házassági szerződést köthetett, és az asszony meghallgatta a tanúk ünnepi ígéit, magára öltötte a leplet, áldozott az isteneknek; helyet foglaltak a vendégek társaságában; csókok, ölelések; s végül teljes házastársi szabadságban töltött éj. De semmit sem költöttem az elcsodálkoztatás kedvéért, hanem az öregebbektől hallott s leírt tényeket adom elő.”

Messalina és Silius tette (a tradicionális és respektált házassági formula alantas célokra való felhasználása) legalább annyira feldúlhatta és megcsúfolhatta az általánosan elfogadott és tiszteletben tartott erkölcsi rendet, mint a Caesar-féle hamis törvényjavaslat.

2. A formula jelenléte a római jogban

A sokszor idézett formula nem csak irodalmi forrásainkban jelenik meg, hanem jogi jellegű forrásaink is tanúsítják, hogy a „gyermekek iránti vágyból” történő együttélés nem csak a közvélemény szemében jelentette egyértelműen a törvényes házassági formában való együttélést, hanem a formula a római jog számára is ugyanilyen jelentést hordozott.

A tradicionális formula évszázados fennmaradásához vélhetőleg az is hozzájárult, hogy Augustus e kifejezést belefoglalta a házasságkötést lényegében kötelezővé tevő *lex Iulia et Papia Poppaea* elnevezésű törvényműbe. Bár maga a törvénytörvény nem maradt az utókorra, a jogtudósok utalásai és egyéb korabeli dokumentumok egyértelműen alátámasztják e feltételezést. Az első római császár politikai programjában fontos célkitűzésként szerepelt a római polgárok magánéletének megreformálása, a tradicionális értékek (a házasság és család) régi fényének visszaadása. Mi sem tűnhetik tehát természetesebbnek, mint az, hogy a házasságra vonatkozó jogszabályba beépítették a házassággal kapcsolatos ősi eredetű és a köztudatban élő formulát.

Az Augustus-féle törvényhozás és a „gyermekek iránti vágy” szoros kapcsolatát a ránk maradt, korabeli házassági szerződések bizonyítják. A római birodalom területén bevett szokássá vált a házasságkötés alkalmával úgynevezett *tabulae nuptiales*, azaz házassági szerződések lefektetése. Ezek a viaszostáblák vagy papirusztekercsek azonban nem hatósági intézkedés nyomán születtek (tehát nem "anyakönyvi" funkciót töltöttek be), hanem magánjogi jellegű dokumentumként szerepeltek.

A szabványos *tabulae* tartalmazták a házasulandók nevét, a menyasszony hozományának részletes leltárát s esetleges válás esetén a hozomány további sorsára vonatkozó rendelkezéseket; ezen túl számos szerződésben azt a kifejezett nyilatkozatot is megtalálhatjuk, hogy a vőlegény a törvényeknek és a szokásoknak megfelelő módon, hites feleségként, „gyermekek iránti vágyból” vezeti házába a menyasszonyt. A ránk maradt házassági szerződések (melyek kivétel nélkül mind a *lex Iulia et Papia Poppaea* után keletkeztek) az Augustus-féle törvénytörvényre, mint a házasságkötést kötelezővé nyilvánító jogszabályra hivatkoznak, s nem mulasztják el megjegyezni, hogy a két fél a *lex Iulia et Papia Poppaea* szellemében, a törvényes feltételeknek megfelelően, „gyermekek iránti vágyból” lép életközösségre. A házasság hangsúlyozottan törvényes jellegének kijelentése immár jogiasult formában is összekapcsolódik a korábbról már jól ismert tradicionális formulával.

Hogy mindez nem volt teljesen hiábavaló, tanúsítja egy érdekes jogeset is. A források tanúsága szerint a Kr. u. III. század végén uralkodó Probus császár elé sajátos gyakorlati probléma került, egy Fortunatus nevű római polgár kért jogi tanácsot és segítséget az uralkodótól. A tanácskérő Fortunatus tartósan együtt élt egy asszonnyal, akitől kislánya született. Később - nem tudni, miért - valaki kétségbe vonta, hogy Fortunatus és felesége házasságban éljenek egymással, s így a gyermek törvényes származása is kétségessé vált. A férfi házasságkötésekor nem készítettett semmiféle házassági szerződést, s a kislány születését sem követte semmilyen regisztráló aktus - így az a veszély fenyegette, hogy nem tudja meggyőző és elfogadható módon bizonyítani sem a házassági kötelék fennállását, sem gyermeke törvényes származását. Probus a következők szerint vélekedett: ha Fortunatus szomszédai, barátai úgy tudják, hogy az asszonnyal „gyermek iránti vágyból”, őt feleségeként tisztelve él együtt, mindez akkor is hitelt érdemlően bizonyítja a kapcsolat házasság-mivoltát, ha egyébként a házassággal kapcsolatos minden írott dokumentum hiányzik.

III. A római állam viszonyulása a család ideálképéhez

Az eddigiekben forrásaink vizsgálata a család római ideálképének két alapvonását tárta fel. Elsőként, számos szépirodalmi és jogforrásunk hangsúlyozza, hogy férfi és nő együttélése s az ezen együttélésből származó utódok világra jötte a Természet alapvető készítésén alapul, mely már az emberi civilizáció keletkezése előtt is létezett. Mikor a civilizált formában élő (de természeti lénynek is megmaradó) ember házasságot köt és gyermekeket hoz a világra, ezzel a tetteivel a *Natura* legfőbb készítésének, parancsának engedelmeskedik. A házasság létének célja és értelme a a gyermekek iránti vágy, a leszármazottak irányában megnyilvánuló gondoskodás ösztönét ugyanis szintén a Természet oltotta minden élőlénybe, s az emberbe is.

Ugyanakkor ennek az ideálképnek feltárult egy másik, jóval sajátosabb aspektusa is. A "naturális" oldal mellett forrásaink kifejezett módon hangsúlyozzák a családi élet társadalmi vetületeit is. A házasság intézménye egyben a civilizált állami élet talpköve. A házasságból származó törvényes utódok nem csak a család, de az állami élet legfontosabb értékeinek

továbbvivői is, így a házasságban élő és gyermekeket a világra hozó ember e cselekedetével az állam iránt fennálló legfontosabb kötelességét is gyakorolja.

Kérdéses azonban állam és család viszonya. Pontosabban fogalmazva, újabb kérdést jelent annak megállapítása, hogy vajon milyen módon viszonyul az állam ehhez az (alapvetően szociológiai karakterű) ideálképhez? A római történelemben, különösen a kezdeti periódusban, leginkább csak az erkölcsi szabályok bázisán álló "hivatalos közvélemény" hallgatólagos egyetértésével, elfogadó támogatásával találkozhatunk. Azonban elég-e a családeál tartós gyakorlati realizálódásához ez a többé-kevésbé hallgatólagos beleegyezés? A stabil, monogám, és gyermekáldásban gazdag család ideálképe évszázadokon át érintetlen eszményként létezik a római birodalomban. Azonban annyira stabil és változatlan-e maga a hétköznapi élet is, hogy az állam hallgatólagos beleegyezése és elfogadó támogatása mindvégig elegendőnek bizonyuljon az ideál tartós gyakorlati megvalósulásához? A római birodalom történetének ismeretében a válasz - nem.

A családeál (mint elvárás és példakép) létezik, de a gyakorlatban való folyamatos realizálódása már meglehetősen változatos tendenciákat mutat. A római gondolkodók meglátása szerint a zűrzavaros történelmi idők, az erkölcsök hanyatlása, a szegénység vagy éppen a túlzott jólét is mind-mind azt eredményezik, hogy a családeál nem mindig és mindenben válik a hétköznapi gyakorlat bevett részévé. Az államhatalom konstatálja az elvárás és a gyakorlat közötti (alkalmanként feltűnően nagy) eltéréseket, s bizonyos, kritikusnak ítélt helyzetekben aktívan beavatkozik a társadalom életébe, hogy a megítélése szerint veszélyben levő családeált újból a hétköznapi gyakorlat részévé tegye, s ezzel a (szintén veszélybe került) állami érdekeket is újból stabilizálja. Ezek az intervenciók formák - történelmi kortól és a politikában domináló irányzatoktól függően - szigorúbbak vagy enyhébbek, a római polgár erkölcsi érzékét vagy éppen vagyonát veszik célba. A jog eszközeinek hatékonyságát vizsgálva a végeredményt mégis leginkább J.P.V.BALSDON aforizmaszerű megállapításával írhatjuk le: „Törvényekkel az ember sem erkölcsössé, sem becsületessé nem tehető.”

1. A censor-ok szerepe

A római jog modern kori művelői körében általánosan elfogadottnak tűnik az a megállapítás, mely szerint a római család az államon belül számos szempontból feltűnően nagy autonómiát élvezett. Már a római jog legkorábbi rendelkezései is megtiltják, hogy az ellenfelét perbe hívó felperes belépjen az alperes portájára, a ház urának engedélye nélkül még a római állam magisztrátusa sem lépheti át a küszöböt, s a házfalakon belül a családfő élet és halál ura.

Maga a római jog igyekszik elválasztani egymástól köz- és privátszférát, s viszonylag hosszú ideig a jogalkotás ténylegesen tartózkodik a családon belüli eseményekbe való mélyreható beavatkozástól. Valós tény ugyanakkor, hogy az állítólagos jogi jellegű intervencióra igen korán találhatunk precedenst. A korabeli történetírók feljegyzései szerint már Róma első, legendás királya, Romulus is szabályozott bizonyos, elvileg a családfői hatalom körébe tartozó kérdéseket – például elrendelte, hogy a család elsőszülött gyermekét mindenképpen fel kell nevelni.

Történelmileg nagyobb súllyal és bizonyossággal értékelhető forrásaink közül az apai hatalom gyakorlásával kapcsolatosan már a Kr. e. 451-450-ben megszületett XII táblás törvény is tartalmaz bizonyos tilalmakat – például a családi vagyonnal tékozló módon gazdálkodó családfőt eltiltották a vagyon kezelésétől, a fiúgyermekét háromszor eladó apát pedig megfosztották a fiúgyermek feletti családfői hatalomtól. A fenti tilalmak ugyanakkor olyan kirívó eseteket igyekeztek korlátok között tartani, melyeknek gyakorivá válása az egész közösség létét veszélyeztethette. E "családjogi" rendelkezések tehát bizonyos értelemben a közösség érdekeit védik, sőt (bizonyos szélsőségeséget megengedvén az értékelésben), akár közjogi, de mindenképpen a közrendet védő normának is felfoghatnánk e szabályokat.

Az egész közösségre kiható problémákon túl, a mindennapi élet kisebb jelentőségű kérdéseinek szabályozását a történelem folyamán a jog valóban igyekszik elkerülni, s csak a római állam fejlődésének viszonylag kései szakaszában találkozunk a jog fokozott, részletekbe is beavatkozó szerepével. A római jog e tartózkodó álláspontja nem jelenti azonban egyben azt is, hogy a római állam teljes egészében visszavonul a magánélet kontrolljától és mindenben a legteljesebb szabadságot engedi polgárainak. Forrásaink tanúságtétele szerint a valóságos helyzet ezzel éppen ellenkező.

A görög származású római történetíró Plutarkhosz a *censor*-i hivatal eredetének szempontunkból ugyancsak figyelemre méltó leírását adja: „Tíz évvel consulsága után Cato censori tisztségre pályázott. Ez a hivatal minden más tisztség koronája s bizonyos tekintetben a politikai pálya betetőzése volt; sok más egyéb mellett a censorokra tartozott a polgárok életének

és erkölceinek felügyelete is. A rómaiak felfogása szerint sem a házasság, sem a gyermekek nemzése, sem az életmód, sem a vendégeskedés nem maradhatott felügyelet és ellenőrzés nélkül, s nem lehetett szabadjára hagyni bárki tetszése és óhaja szerint, sőt azt vallották, hogy mindezekben a dolgokban sokkal világosabban megnyilatkozik az ember jelleme, mint politikai szereplésében.”

A magán- és közszféra elválasztása nem jelentette egyben azt is, hogy az államhatalom a család belső élete tekintetében teljesen szabad cselekvést engedett volna polgárainak. A római államhatalom igen korán felismeri az összefüggést a családok stabilitása és az állam stabilitása között, és a családok stabilitását (az állam és az egész közösség fennmaradása érdekében) igyekszik a maga módján megőrizni.

A családi élet, a privátszféra szabályozásának legkorábbi eszköze Rómában nem a jog, hanem az erős, domináns és tiszteletben tartott erkölcs. A hivatalos erkölcs intézményesített felügyelői a *censor*-ok, akiknek számos jogi eszköz áll rendelkezésére azért, hogy a polgárok magatartását felügyeljék és a helytelennek vélt magatartásformákat korrigálják; a polgárok életének pedig fontos, felügyelendő területét képezi a házasság, a család és a gyermeknevelés kérdése.

A korábbiakban már kirajzolódott annak a képe, hogy milyennek festi le a "hivatalos" római gondolkodás az állam által is támogatott és védett család ideálképét: a házasság egy római férfi és egy római nő törvényes életközössége, stabil kötelék, melyből számos utód, római polgár és polgárnő származik. Hogy azonban ez az ideálkép maradéktalanul megvalósuljon, hogy a római polgár valóban eleget tegyen a Természet és a *res publica* által reá rótt kötelességnek, alkalmanként szükség volt az államhatalom beavatkozására is. Ezt az intervenciót hosszú ideig a *censor*-ok gyakorolták, a maguk sajátos eszköztárával. Csak a *mores maiorum* értékeinek későbbi megrendülésével merül fel annak igénye, hogy az állami beavatkozást határozottabb, jogi eszközökkel valósítsák meg.

2. A censor-ok intézkedései

Ahogy a *censor*-i hivatal fenti leírásaiban olvasható, a korai római közvélemény szerint a családi élet és a gyermeknevelés olyan horderejű ügyet jelentett a *res publica* számára, hogy azt az államhatalom nem hagyhatta a polgárok egyéni szeszélyének szabad prédájául.

A római állam érdekeit pedig nem csak az sérti, ha polgárainak házassága nem stabil, s az ebből a körülményből származó magánviták (elsősorban perek formájában) túlterhelik az államapparátust, hanem az is kedvezőtlen tendenciaként jelentkezik, ha ezek a házasságok eleve létre sem jönnek, s így további törvényes leszármazottak sem láthatják meg a napvilágot.

Cicero "A törvényekről" (*De legibus*) szóló művében az ideális állam rendjéről szólva meghatározza az egyes magisztrátusok célszerű feladatkörét is. A *censor*-i tisztségre sort kerítvén a szerző úgy vélekedik, hogy a *censor*-ok feladatköre magában foglalja úgy a már létező családok számontartását, mint a nötlenség (az állam érdekei szempontjából kedvezőtlen jelenség) üldözését.

Ahogy számos forráshely illusztrálja, a *censor*-ok nem csak egy elképzelt államrendben, de a valós Rómában is ugyanezt a feladatot látták el. A ránk maradt források két eszköz alkalmazására engednek következtetni. Az egyik kényszerítési lehetőség az ötévenként megtartott *census* alkalmából, a római családfők és a hatalmuk alatt élő családtagok hivatalos számbavételekor leteendő esküben kínálkozott; a másik módszert az (általában kritikus történelmi helyzetben hozott) alkalmi és közvetlen intézkedések jelentik.

A Rómában ötévenként megtartott népességszűrés során a *censor*-ok különböző kérdéseket tettek fel az előttük megjelent római családfőknek vagyonukra, valamint a hatalmuk alatt élő családtagokra vonatkozóan; ennek során többek között megkérdezték a családfőket, hogy vajon törvényes házasságban élnek-e. Ezen (a római jogban oly tipikus, mondókaszerű, állandó szavakkal megfogalmazott) kérdés nagy valószínűség szerint így hangozhatott: "Állítod-e, hogy a magad kívánságából, gyermekek iránti vágyból élsz feleségeddel?"

A fenti kérdés-feleletnek pedig - legalábbis a kezdetekben - igen nagy súlya volt, formája ugyanis nem "egyszerű" beszélgetés, hanem a *iusiurandum*-nak nevezett ősi, szakrális elemeket hordozó esküforma volt; az eskü pedig hosszú ideig a kötelezettségek teljesítését garantáló és biztosítékot nyújtó legfőbb eszköz volt az ősi Rómában. Emellett bizonyos források azt igazolják, hogy a *census* során megteendő esküformájú bejelentések alapján a *censor*-ok többször konstatálták, miszerint a nőtlen állapot a római polgárok körében gyakoribb a kívánatosnál, s ez a körülmény megkívánja hivatalos beavatkozásukat.

Több történetíró is megemlékezik a Kr. e. V. században élt hadvezér és politikus, Camillus sajátos eljárásáról. Camillus olyan bátorságot mutatott a volscusok elleni háborúban, hogy a római nép elismerése és hálája jeleként felruházta őt a *censor*-i hivattal, mert - mint a szerző, Plutarkhosz megjegyzi – e hivatal azokban az időkben rendkívül nagy méltóságot jelentett. "Érdemeiért több tisztséget nyert el, így a censorságot is, amely abban az időben nagy tekintéllyel járt. Mint kiváló tettet jegyezték fel, hogy censorsága idején részben szép szóval, részben fenyegetéssel rábírta a nőtlen férfiakat, hogy özvegyen maradt asszonyokkal lépjenek házasságra, s özvegyek abban az időben nagy számban voltak a sok háború miatt."

Egy másik szerző szerint Camillus és hivatalnoktársa, Postumius, összehívták azokat a rómaiakat, akik magányos agglegényként érték el az öregkort, s egy szónoklatban megszégyenítették, majd pénzbüntetésre ítélték őket. A szónoklatban szereplő érvelés gondolatmenete tökéletesen beleillik a korai Róma általános politikai-etikai gondolkodásmódjába. Az említett történelmi periódusban a Tiberis-parti városállam gyakran létéért harcolt az őt körbevevő népek ellen, így a közösség védelme mellett az egyéni érdek az élet szinte minden területén háttérbe szorult. A történetírók a heroikus önfeláldozás mintaképeit, önkéntesen hősi haditettekre vállalkozó férfiakat és matrónákat festenek le krónikáikban. Aki pedig nem tevékenykedett önkéntesen a közjó érdekében, azt szemmel láthatóan a magisztrátusok igyekeztek cselekvésre rávenni - nem csak a közélet, de a családi élet területén is. Úgy tűnik, hogy ebben a történelmi korban a családalapítás kérdése nem lehetett teljes egészében magánügy: a háborúk során elesett katonák nem csak létszámbeli veszteséget jelentettek a légiók soraiban, de gondoskodásra szoruló feleséget és gyermekeket is hagyhattak maguk után, akiknek életben maradása a római állam további léte szempontjából sem lehetett közömbös. Aki pedig nem teljesítette a Természet és a római állam felé irányuló ezirányú kötelezettségét, annak legalább pénzzel kellett hozzájárulnia a következő generációk felneveléséhez.

3. A római jog szerepe az ideál megvalósításában

A *censor*-i intézkedések viszonylagosan korai jelentkezése tükrözi, hogy a római állam már történetének legkorábbi szakaszától kezdve fontos feladatnak tekintette egyfajta

"népesedéspolitika" gyakorlását. A *censor*-ok elsősorban buzdító beszédekkel, de a *census* alkalmával leteendő eskü szövegével (pontosabban, az eskü ünnepélyes-szagrális jellegével), sőt, alkalmanként kirótt pénzbüntetésekkkel is igyekeztek a római házasság- és csalásideál gyakorlatban való megvalósulását elősegíteni.

Az „ősi erkölcsök”-re való hivatkozás azonban időszámításunk fordulója környékén már nem hatott olyan nagy inspiráló erővel, mint néhány száz évvel korábban. Kr.e.46-ban Cicero a polgárháborúban megrendült közbiztonság és rend helyreállítását (ezen belül a házasság régi fényének és tisztaságának visszaadását, a gyermekszülési kedv fellendítését) követeli Caesartól. Néhány évtizeddel később Caesar fogadott fia, Octavianus Augustus már nem csak buzdító beszédekkel, de (a római történelemben először) törvényekkel is igyekezett Róma népét az "ősök" szokásainak megfelelő életmódba visszakényszeríteni.

A tudományban általánosan elfogadott nézőpont szerint Augustus volt az első, aki - eddig sohasem látott módon - törvényhozás tárgyává tette az addig az erkölcs felügyelete alá tartozó családi élet számos vonatkozását, kötelezővé tette az arra alkalmas korúak számára a házasságban való élést, valamint jogi eszközökkel is üldözendővé tette a házasságtörést. Az Augustus-féle törvényhozás újdonságát és példátlanságát pedig az jelentette, hogy a *princeps* a római történelem során először alkalmazott bizonyíthatóan és kifejezetten jogi eszközt, azaz törvényt a magánélet legintimebb szféráiba (házaselet, gyermekáldás) való beavatkozás során. Az életkora alapján házasságra alkalmas korban levő minden római polgár számára jogilag is kifejezetten kötelezőnek nyilvánította a házasságot, elvárássá tette a gazdag gyermekáldást, az elvárásokat nem teljesítő egyéneket pedig jogi szankciókkal sújtotta. Ugyanakkor az (immáron törvények által is kifejezetten védett) csalásideált a gyakorlatban megvalósító polgárok számára a törvényhozás nem csak erkölcsi dicsőséget, de materiális kompenzációt is kínált.

4. A ius trium/quattuor liberorum

Az Augustus által inspirált törvények immáron a jog eszközeivel is védendőnek és kikényszerítendőnek minősítették azt a házasság- és csalásideált, mely (szociológiai modellként) Rómában mindig is a köztudatban élt, s amelyet Augustus tevékenykedéséig elsősorban jogon

kívüli eszközök védtek és támogattak. A termékeny házásoknak felajánlott jutalmak köre meglehetősen széles és összetett. A törvénykezés nem csupán jogi előnyöket biztosított azoknak a férfiaknak és nőknek, akik jó római polgárként legalább három (felszabadított rabszolgák esetén négy) gyermeket hoztak a világra, hanem erkölcsileg is magasra helyezte, példaképként állította őket a közösség elé. Ezen túl (igaz, jóval ritkábban, rendszertelenebbül és szűkmarkúbban) az államhatalom anyagi juttatásban is részesítette az ilyen „jó polgár”-ként viselkedő személyeket.

A "három gyermek joga" részben valódi kiváltságokat, az átlagpolgárt meg nem illető előnyöket jelentett, másrészt mentesítette az ilyen joggal felruházott egyént számos terhes kötelezettség alól is.

Ezen belül azok a szabadon született nők, akik három gyermeket hoztak a világra, illetve azok a felszabadított rabszolganők, akiknek legalább négy gyermekük volt, szabadultak a gyámság alól, mely ebben a korban még minden jogilag független (apai illetve családfői hatalom alatt nem álló, önjogú) nőt terhelt. A fentieken túl a *lex Iulia et Papia Poppaea* nem csak a gyámság alól való szabadulással jutalmazta a termékeny asszonyokat, de olyan területeken is öröklési jogot nyitott nekik, ahol eddig egyáltalán nem, avagy szűkebb körben örökölhettek leszármazottaik vagy esetlegesen a család más tagjai után.

Ahogy az önjogú nők számára önálló életükben, ügyeik független vezetésében alkalmanként kellemetlen terhet jelenthetett a gyámság alatt állás, ugyanúgy a másik oldal: a gyámmá kinevezett férfi sem érezte szükségképpen megtisztelő feladatnak e megbízatást. Ezt támasztja alá, hogy számos jogi forráshely foglalkozik a gyámi tisztség alól való szabadulás lehetőségeivel, ezen belül pedig a kimentés egyik indoka lehetett az, ha a gyámmá kinevezendő személynek magának is legalább három gyermeke volt.

A római igazságszolgáltatásban nagy szerepet játszottak a laikus személyek, hiszen a magánjogi per során a felek nem professzionalista bírótól várták az ítéletet, hanem egy, általában előkelő származású és tekintélyes polgártársuktól. Az igazságszolgáltatásban való közreműködés, bár társadalmilag tiszteletreméltó tevékenységnek minősült, ingyenessége és felelősségteljessége miatt terhes kötelezettséget jelenthetett a római polgár számára. Ez alól a megtisztelő teher alól való szabadulás egy módját nyújtja a *ius trium liberorum*: mentesül a bírói tisztség alól (pontosabban: nem szerepel a bíróvá kinevezhető polgárok listáján) az a római polgár, akinek legalább három gyermeke van.

A házasság állapot és a lehetőleg minél nagyobb létszámú család a *lex Iulia* hatályba lépése után az apának előnyt jelentett a politikai élet területén is. Az állami főtisztviselők éves választásánál immáron nem csak a tradicionális körülmények (származás, társadalmi és politikai állás, hírnév, hadi sikerek, stb.) estek latba, hanem a jog hivatalosan is figyelembe veendő körülményként szabályozta a házasság állapotot, illetve a gyermekek számát. Eszerint a viszonylag fiatal magisztrátus-jelöltek, ha még nem érték el az adott hivatal betöltéséhez szükséges életkort, a maguk tekintetében annyi évvel csökkenthették a hivatalos korhatárt, ahány gyermekük volt. Egy öt-hatgyermekes fiatal családapa számára (aki a megszabott korhatárnál öt vagy hat évvel korábban jelölthette magát közhivatalra) ez a rendelkezés már komoly előnyt jelenthetett az ambíciózus, de családtalan konkurenciával szemben. Több forrásunk is tanúsítja továbbá, hogy a magisztrátusok megválasztása során szavazategyenlőség esetén az a jelölt nyerte el a köztisztséget, aki házasságos illetve gyermekes volt, vagy több gyermeke volt, mint a többi jelöltnek.

Számos további forrásunk tanúsága szerint a *ius trium liberorum* nem csak a fenti előnyök miatt volt kívánatos cím előkelő és alacsony származásúak számára egyaránt. Ahogyan főleg az egyszerűbb származású férfiak és nők életét dokumentáló töredékek mutatják, a "három gyermek joga", a materiális előnyökön túl, egyfajta társadalmi megbecsülést, rangot is jelentett - talán a "jó alattvaló" és "kötelességtudó római polgár" tartósan létező nimbusza miatt. Számos római asszony sírfelirata kifejezetten megemlékezik arról, hogy a hűséges feleség és szorgalmas háziasszony élvezte a *ius trium/quattuor liberorum* által biztosított előjogokat.

Augustus, a fenti kiváltság megalkotója, néhány kivételes esetben olyan személyeknek is megadta a "három gyermek" kitüntető címét (valamint a vele járó jogokat és mentességeket), akik a megszabott kívánalmaknak távolról sem tettek eleget. A kiválasztottak kilétének ismeretében azonnal nyilvánvalóvá válik Augustus voltaképpen szándéka: a *princeps* a társadalom és az állam hivatalos nagyrabecsülését kívánta többek között e módon is kifejezni néhány asszony irányában. A "háromgyermekes anya" címét először feleségére, Liviára ruházta, akinek Augustusszal kötött házasságából nem született gyermeke. Augustus ennek ellenére élete végéig szerette, tisztelte Liviát, s megbecsülése egyik jeleként megadta neki a *ius trium liberorum*-ot. Augustus korát követően más császárok is kegyként adományozták e címet a hozzájuk közelálló nők, de férfiak részére is.

5. A sokgyermekes családoknak nyújtott anyagi segítség

Mint láthattuk, a köztudatban ideálként élő, számos gyermeket nevelő család képét a római állam a kezdet kezdetétől fogva igyekszik védeni, és ezen ideálkép realizálódását hol erkölcsi, hol jogi úton kísérli meg támogatni, alkalmanként majdnem kikényszeríteni. A hivatalos politika mindenkor gyenge pontját azonban - ahogyan ezt a modern kor szakirodalma kimutatta - bizonyos értelemben vett "fukarsága" képezte. A hivatalos családideál gyakorlatba történő átültetése érdekében az állami vezetők a korszellemhez és a politikai áramlatokhoz igazodtak, és hol erkölcsileg buzdító beszédekkel mondtak, hol (állítólagos) pénzbüntetést róttak a házasságtól vonakodó rómaiakra; hol előjogokat ruháztak a családosokra, hol pedig megszégyenítették és anyagi hátránnyal sújtották a gyermekteleneket.

A preferenciák és szankciók ezen rendszerében természetesen nagy szerepet játszott a praktikus megfontolás: a hivatalos elvárásoknak ellenszegülőket nem pusztán erkölcsi, hanem anyagi jellegű hátrányokkal is sújtották. Ennek szerényebb formája a legendás Camillus által kirótt egyszeri pénzbüntetés; súlyosabb hátrányt jelentettek az Augustus-féle örökjogi korlátozások és tilalmak.

Ugyanakkor ez a szankció- és jutalomrendszer nem működött egyenlő hatékonysággal a társadalom minden rétegében. A nők gyámság alól való szabadulása elsősorban az előkelő, vagyonos asszonyok, illetve a jómódú volt rabszolganők számára jelenthetett könnyebbséget. A hivatali ranglétrán való gyorsabb előrejutás lehetősége a népesség elenyésző százalékát érinthette. Az átlagosan gazdag (avagy átlagosan szegény) rómaid, aki közhivatalra nem pályázhatott és családjában csak minimális örökségre számíthatott, a szankció- és jutalomrendszer nemigen érinthette mélyen - hacsak az nem bosszanthatta, hogy bizonyos cirkuszi játékokat nem látogathatott, avagy agglegényként külön széksorokban kellett ülnie.

Ahogyan ezt a XXI. századig nyúló történelmi és politikai tapasztalatok birtokában megállapíthatjuk, a római állam által folytatott úgynevezett "népesedés- és szociálpolitika" egy igen gyenge ponttal bírt: a népességnövekedés valóban átfogó fellendítésére nem lett volna elég pusztán joghátrányokat kilátásba helyezni, hanem szükség lett volna valamilyen átfogó, folyamatos gyermeksegélyező rendszer bevezetésére is.

Amennyire a rendelkezésünkre álló források tanúsítják, ez az ötlet mindazonáltal már az ókori államférfiak számára sem volt teljesen ismeretlen. Az idők során sokan kísérleteztek azzal,

hogy az egyszerű római polgár életvitelét hatékonyan befolyásolják, mégpedig nem csupán hátrányokkal fenyegetve őt, hanem anyagi juttatások kilátásba helyezése és tényleges folyósítása által is. Ezen törekvések két tulajdonságuk miatt nem válhattak valóban átütő erejűvé és hatékonyá: az anyagi juttatások vagy rendszertelenek, alkalmiak voltak, vagy csak egy meghatározott földrajzi területre terjedtek ki.

6. A juttatások különböző formái

Történelmi forrásaink feljegyzései szerint Julius Caesar volt az első államférfi, aki Kr. e. 59-ben - igaz, világos politikai megfontolásból - célzatosan anyagi támogatásban részesítette a három vagy több gyermeket nevelő apákat, amikoris a rendelkezésre álló közföldről ilyen nagycsaládos katonáinak juttatott. A korabeli szerzők egyetértenek abban, hogy a kezdeményezés Caesar politikai programjának szerves részét képezte, ugyanis a politikus mindent elkövetett, hogy csak saját maga számára nyerje meg a nép kegyét (s ezáltal is építse a megálmodott nagy tetteihez vezető utat), majd konzultársát hamarosan teljesen a háttérbe szorította.

A Caesar-féle kezdeményezés tehát már az Augustus-féle rendelkezéseknél korábban célozta meg a legalább három gyermeket nevelő római polgárok csoportját; ugyanakkor valódi, "jó uralkodói" segítő szándék helyett, vélhetőleg csupán gyakorlati megfontolás húzódnak e földosztás háttérében. Caesar két körülménnyel számolhatott: a nagycsaládosok viszonylag sokan vannak, s mindannyian viszonylag szegények, tehát megsegítésükkel egy csapásra nagy népszerűsége tehet szert.

Forrásaink szintén gazdag feljegyzéseket tartalmaznak azon tekintetben, hogy Augustus milyen sokoldalú módon igyekezett támogatni Róma népének morális újjászületését és a gyermekekben bővelkedő, nagy családok felvirágzását. A számos törvény, szenátusi szónoklat és nyilvános demonstráció mellett azonban meglepően keveset olvashatunk Augustus konkrét segélyakcióiról, melyekkel gyarapodásra készítette, és főleg a hétköznapi megélhetés szintjén is segítette volna az egyszerű körülmények között, vagy éppen szegénységben élő, sok lelket számláló családokat. A szövegek pusztán elszórt, alkalmi, változó összegű jutalmazásokat örökítenek meg, melyeknek célja (mint Caesar esetében is) nagy valószínűséggel inkább a pozitív

politikai propaganda lehetett. Augustus ugyanis szokásai között gyakorolta, hogy a birodalomban tett utazásai során az őt fogadó, egyszerű származású polgárok között - gyermekeik számától függően változó nagyságú - pénzüsszegeket osztogatott. Megjegyzendő, hogy a princeps (politikájának általános szelleméhez híven) csak a törvényes gyermekek után részesítette a szülőket e juttatásban. E nagylelkű, de rendszertelen anyagi segítségen túl az augustusi életmű nem tartalmazott semmilyen konkrét, rendszeres, intézményesített támogatást a nagy lélekszámú, sokgyermekes családok irányában.

Augustus "aranykora" után hosszú ideig olyan uralkodók jutottak a római állam élére, akik nemigen találták fontosnak az augustusi örökség maradéktalan megőrzését és továbbépítését. Az újbóli stabilizálódás a Flaviusok uralmával, a kortárs irodalom által nagy előszeretettel "második aranykor"-ként ünnepelt érával, a Kr. u. II. századtól köszönt be.

Hosszú idő óta először Traianus császár lesz az első olyan *princeps*, aki újból figyelmet fordít az állami "szociálpolitikára", s (túllépve az Augustus-féle alkalmi pénzosztogatás szisztémáján) kiépíti a római történelemben újdonságnak számító, úgynevezett *alimenta*-rendszert. Ez a rendszer az állam által szervezett formában valósítja meg a sokgyermekes családok támogatását oly módon, hogy bizonyos állami földek jövedelmét áttételesen gyermekek megélhetésének biztosítására fordítja, havi illetményrendszer formájában.

E szociális disztribúciós hálózat létéről és működéséről nem csak közvetett információ áll rendelkezésünkre (a kortársak elbeszélése formájában), hanem több feliratos dokumentum is. E történeti forrásemlékek szövege egy strukturált módon felépített ellátási rendszert tár szemünk elé. Traianus császár összesen egymillió és negyvennégyezer szeszterciuszt adott kölcsön számos földtulajdonosnak vagy közföldeket bérlő személynek, mégpedig alacsony kamat fejében. A kölcsönben részesülők azonban a kamatösszegeket nem a császári kincstárba fizették be, hanem abból meghatározott számú kisfiúnak és kislánynak havi járadékot kellett fizetniük. A rendszeres kamatfizetést a földek zálogtárgyként garantálták.

Az egyik felirat tanúsága szerint az évi kamatösszeg 52 200 *sestertius*-ra rúgott, melyből 245 törvényes származású fiúgyermek havi 16 *sestertius*-t, 34 törvényes származású leánygyermek havi 12 *sestertius*-t, egy-egy *spurius* és *spuria* (törvénytelen fiú illetve leány) havi 12, illetve 10 *sestertius*-t kapott. Összesen majdnem ötven, nagyrészt közép-itáliai városban maradtak fenn az *alimenta*-rendszer jelenlétét bizonyító felirattöredékek. Bár a fragmentumokból

az ellátási rendszer létén túl más adatokat nemigen szűrhetünk le, mégis figyelemre méltó tény a hálózat ilyen, viszonylagosan széles körű kiépítése és működtetése.

A modern történelemtudomány már régen feltette a kérdést: vajon milyen célja lehetett Traianusnak ezen (csak regionálisan működő, ugyanakkor pozitív hatású) juttatásrendszerrel? Demográfiai megfontolások vezethették-e az uralkodót? Etikai-szociális megfontolásokat vagy egyszerűen militáris érdekeket tartott szem előtt? Nagy valószínűséggel mindhárom tényező közrejátszhatott az *alimenta*-rendszer létrehozásában. Egyes szerzők szerint az a tény, hogy a leányok kevesebbet kaptak, világosan bizonyítja a nők alávetettségét és alacsonyabbrendűségét a római társadalomban; a fiúk dominanciája az *alimenta*-rendszer katonai jellegét lenne hivatva igazolni; a leányok illetve a törvénytelen gyermekek minimális jelenléte (a fenti példa alapján 279 törvényes gyermek mellett egy *spurius* és egy *spuria*) pedig azt bizonyítaná, hogy az antik Rómában a leánycsecsemőket és a törvénytelen gyermekeket módszeresen pusztították. Van, aki úgy vélekedik, hogy az *alimenta* célja az volt, hogy a szülőknek nagyobb kedvet támasszon a gyermekneveléshez, s így áttételes módon az államhatalom kontroll alatt tartsa a népesség csökkenését.

Egy kortárs szerző, az ifjabb Plinius, Traianus hű alattvalója és személyes bizalmasa külön dicsőítő beszédben emlékezik meg a császár politikájának sokrétű eredményeiről. A hízlegéssig eltúlzott dicsérő szavak mögött felfedezhetjük a császár nagylelkűségének valószínű indítékait, ezek között pedig szerepel a demográfiai szempont (a nehéz időket megélt, megcsappant lakosságú birodalom újbóli felvirágoztatása); a "szociálpolitikai" szempont (a népéről gondoskodó "jó uralkodó" ideálképe), valamint a militáris szempont is (az *alimenta*-rendszer segítségével felnövekvő gyermekek katonák, illetve katonákat világra hozó feleségek lesznek majd).

Érdekes módon Plinius nem csak ünnepelte Traianust bőkezűségéért és nagylelkűségéért, de saját pénzén maga is alapított egy kisebbfajta *alimenta*-rendszert, szülővárosa gyermekeinek megsegítése érdekében. A Plinius-féle *alimenta* alapját 500 ezer *sestertius* értékű földbirtok valamint más ingatlanok képezték; a földbérletből befolyó összeg kamatai (6%-os kamatlábbal számolt évi 30 ezer *sestertius*) kerültek kiosztásra a gyermekek között. Plinius vállalkozása egyedülálló volt a kortársak között, hiszen rendkívül nagy összegről volt szó, s a további korokban egyetlen jótékony célú magánalapítvány sem érte el Plinius adományának értékét.

Az ilyen magánalapítású *alimenta*-rendszerek természetesen nem képezték részét a gyermekekről való állami gondoskodásnak. Mivel a legtöbb ilyen jellegű alapítványt végrendeletileg hozták létre, céljuk (a "kegyesség" és jótékonykodás szándéka mellett) leginkább az örökhatározó emlékének ápolása és megőrzése volt.

A Traianus által megalapított *alimenta*-rendszer utódai uralkodása alatt sem szűnt meg. Ezek az uralkodók részben tovább működtették a Traianus által kiépített hálózatot, részben (a Traianus-féle mintát imitálva) új *alimenta*-rendszereket hívtak életre. Míg azonban Traianus törekvése (ha hihetünk Plinius *Panegyricus*-ának) elsősorban a közjó biztosítását, a szegény sorban növekvő itáliai gyermekek és családjuk megsegítését célozta, ezek az új *alimenta*-rendszerek - bár működésük természetesen pozitívan befolyásolhatta a juttatásban részesültek életét - jellegükben inkább közelítenek a magánszemélyek által kegyes célból, általában végrendeletileg létesített alapítványok felé. Traianus utódai rendszerint egy-egy különösen boldog vagy különösen szomorú családi eseményt (házasságot, családtag halálát) kívánták egy új *alimenta*-rendszer alapításával emlékeztetéssé tenni.

Természetesen ezek a frissen alapított donációs rendszerek sem jelentettek egyfajta "összbirodalmi szociálpolitikát", hiszen az eredeti *alimenta*-szisztémához hasonlóan regionálisak maradtak, de kétségkívül hasznos módon kibővítették az eredeti, Traianus-féle kezdeményezés hatókörét. Traianus után fogadott fia, Hadrianus császár került a római birodalom élére - nem minden bonyodalom nélkül, majd ezek után mindent megtett, hogy uralmát megszilárdítsa. Így többek között a tömegek megnyerése érdekében ingyen gabonát osztatott a népnek, adósságokat engedett el, és kiegészítette a Traianus-féle juttatási rendszert. Hadrianus trónutódja, a "kegyes" Antoninus Pius többek között azzal is rászolgált nevére, hogy Kr. u. 145-ben felesége, Annia Galeria Faustina (az "idősebb Faustina") halála alkalmából megalapította az úgynevezett *puellae Faustinae* ellátási rendjét. A támogatásban részesülők szegény sorú kislányok voltak. Sajnos a *puellae Faustinae*-t rendszeres ellátásban részesítő szisztémáról bővebb adatok nem állnak rendelkezésünkre, így nem tudhatjuk, vajon financiárisan ugyanolyan alapokon nyugodott-e, mint Traianus *alimenta*-rendszere, avagy az államkölcson-megoldás helyett a császár tanácsadói valamilyen más megoldást láttak célszerűnek bevezetni. Nagy valószínűség szerint e magánjellegű *alimenta*-rendszert már nem az államháztartás finanszírozhatta. Antoninus Pius utódja (Marcus Aurelius) maga is alapított egy hasonló *alimenta*-rendszert felesége, az ifjabb Faustina halála alkalmából. A két Faustina császárné a nép szemében megalapozottan tűnhetett a

szegény leányok "védőszentjének", támogatójának, hiszen mindkettőjük halálát egyaránt egy *alimenta*-rendszer tette emlékezetessé.

Bár ezen disztribúciós hálózatok konkrét működéséről, a juttatott összegek nagyságáról és más tulajdonságaikról nem áll rendelkezésünkre konkrét adat, annyi mindenesetre bizonyosnak tűnik, hogy a köznép körében e juttatás népszerűséggel és fontossággal bírt. Egy korabeli sírfelirat megörökítésre méltónak találja, hogy a sírban nyugvó Sextia Saturnina a *puellae Faustiniana*e közé tartozott - mint ahogyan néhány római anya esetében a sírkő hasonló büszkeséggel adja hírül, hogy az elhunyt annak idején elnyerte a *ius liberorum*-ot.

Ahogyan fenti forrásaink alapján tapasztalhattuk, az *alimenta*-rendszerek megalapításában vagy fenntartásában a Kr. u. II-III. század uralkodóit már nem pusztán a közjólét elősegítése, a szegény gyermekek eltartásának politikai vagy etikai tartalmú óhaja vezette. Gondolkodásmódjuk inkább hasonlít a vagyont végrendeletileg ilyen közellátási célokra hagyó római polgár magatartásához: elsősorban saját maguk vagy családjuk emlékét kívánják megörökíteni, csak éppen a törékeny síremlék helyett olyan monumentumot állítanak, mely nevük pusztá fennmaradása mellett mások hasznát is szolgálja.

A római történelem további korszakaiban, a Kr. u. IV-V.századtól kezdve az állami *alimenta*-rendszer csendesesen elsorvad. Helyét az egyre inkább terjedő keresztény eszme szellemében fogant, főleg magánszemélyek kezdeményezésén és bőkezűségén alapuló úgynevezett *piae causae*, kegyes célú alapítványok veszik át. Ezek az alapítványok nem a családon belül élő szegény gyermekek segélyezését tűzték ki tevékenységük céljaként, hanem inkább lelenc- és árvaházként működtek, befogadván az elárvult vagy a szülők által elhagyott gyermekeket. A *piae causae* rendszerint egy-egy kórházhoz vagy templomhoz kapcsolódva, tehát nem teljesen önálló szervezetrendszerben működtek.

A családok létszámának növelését, a sok gyermeket nevelő famíliák megsegítését célzó hajdani császári pénzosztogatásoktól hosszú út vezet a kegyes célból tett magánalapítványokig, úgy időben, mint alapításuk háttérindokát illetően. Az egyre inkább keresztény eszmei alapokon álló római állam már nem támogatja minden erejével a születések számának növelését (hiszen az utódokban gazdag házasság mellett a magányos élet, a szüzesség is elfogadható jelenségként, sőt, kifejezett értéként jelenik meg a közgondolkodásban) - a már megszületett gyermekek sorsán viszont (igaz, nem közvetlenül, hanem a *piae causae* alapítását és fenntartását megkönnyítő jogi eszközökkel) a maga lehetőségeinek korlátain belül igyekszik javítani.

IV. Az anyakönyvi nyilvántartás előképei a római jogban

1. Az úgynevezett *professio liberorum*

A gyermekek születésével kapcsolatos római jogi forrásokban - különösen a gyermekek törvényes származásával összefüggésben - gyakran találhatunk utalásokat egyfajta nyilvántartásra, "anyakönyvre", melyben a gyermekek születését regisztrálták. Így többek között az Egyiptom provinciában feltárt papiruszleletek körében szép számmal akadnak olyan okiratok, melyek pontos dátummal és hét tanú aláírásával igazolják a tényt: N.N. apától és N.N. anyától N. hónap N. napján N.N. nevű fiú- vagy leánygyermek született.

E dokumentumok (és számos további, közvetett utalás) birtokában felvethetjük a kérdést: tulajdonképpen milyen jogintézményt emlegetnek forrásaink? Valóban egyfajta modern értelemben vett anyakönyvi rendszerről lehet-e szó, vagy egyszerű magánkezdeményezésről? Ha a római állam által előírt rendelkezésről van szó, mi volt az "anyakönyvezés" bevezetésének pontos indoka, és milyen szervezeti keretek között működött? Ha pedig magánjellegű dokumentációról van szó, miért tartották fontosnak a szülők gyermekük születése után elzarándokolni egy-egy városi írnokhoz, megíratni vele (nyilvánvalóan nem ingyen) a "születési bizonyítványt", hét felnőtt római polgárt összegyűjteni, s velük, mint tanúkkal, aláíratni a dokumentumot? E kérdésekre - a számos utalásszerű fragmentum, de még inkább az eredeti alakjukban fennmaradt "anyakönyvi kivonatok" alapján - a következő válasz rajzolódik ki.

2. Az Augustus-féle törvényhozás szerepe a *professio liberorum* kialakulásában

A fennmaradt leletek (papiruszok és viaszostáblák) tartalma és keletkezésük datálása alapján, a modern kutatás szinte kétséget kizáró módon megállapíthatta, hogy a római birodalom első "anyakönyvi" rendszere Augustus uralma alatt született meg - bár e nyilvántartás funkciója és jogi jellege erősen különbözik a modern államokban "anyakönyv" címen vezetett közhitelű nyilvántartásától.

Ahogy az már a korábbiakban körvonalazódott, az első *princeps* igyekezett feltámasztani a köztársasági „hőskor” feledésbe merült erkölcsi normáit, s e célja megvalósítása során határozott eszközökhöz nyúlt, amikor törvényileg is jutalmazta az engedelmeskedőket, és mindaddig nem látott szankciókkal sújtotta az ellenszegülőket. A jogilag szabályozott előnyök és hátrányok rendszerében fontos szerep jutott a gyermekek számának és származásának: a *lex Iulia et Papia Poppaea* meghatározott számú törvényes gyermek születéséhez mindkét szülő, de elsősorban az anya részére előnyöket, a gyermektelenséghez pedig hátrányokat fűzött. A gyermekek létének hivatalosan is elfogadható bizonyítása tehát különlegesen fontos kérdéssé vált, hiszen sikertelenség esetén beálltak a törvényben meghatározott kellemetlen jogkövetkezmények - a bizonyítás pedig nem volt mindig egyszerű. A római hétköznapi modern ember számára kaotikusnak tűnő világa (olyan, triviálisnak tűnő események, mint a háborúk, zavargások, de a rossz közbiztonság, a kommunikációs eszközök hiánya, a helyváltoztatás, utazás veszélyessége, a váratlan betegségek, rablótámadások és így tovább) gyakran hozta magával azt, hogy egy ember adott esetben nem tudta hitelt érdemlően igazolni kilétét, származását, polgárságát. Szerencsés esetben az illető békésen élhetett anélkül, hogy valaki is kétségbe vonta volna mindazt, amit saját magáról állított, a korabeli római jogesetek azonban nagy számban elemeznek olyan problémákat, melyek pontosan abból születtek, hogy egy-egy illető egy-egy perben, jogi eljárásban nem tudta minden kétséget kizáróan alátámasztani szabad származását, polgári állapotát vagy házasságának törvényességét.

Mint a korabeli dokumentumok tanúsítják, a *lex Iulia et Papia Poppaea* megszövegezői számoltak ezekkel a nehézségekkel, s a törvényes gyermekek születésének megfelelő bizonyítását az úgynevezett *professio liberorum* intézményének bevezetésével kívánták megkönnyíteni.

A *professio liberorum* egy, római állami tisztségviselő előtt tett hivatalos nyilatkozat, melyet megtehetett az apa, az anya és a nagypapa; a fennmaradt iratok tartalmazzák a szülők nevét, a gyermek nemét és teljes nevét; a születés dátumát; s azt a kijelentést, hogy a gyermek

törvényesként és római polgárként látta meg a napvilágot. Az eredeti alakjában fennmaradt legkorábbi eredetű ilyen dokumentumunk a Kr. u. 62. évből származik. A dokumentum kiállításához szükséges nyilatkozatot a szülők (rendszerint az apa) az állami levéltár mellett működő írnoki irodában, a magisztrátus előtt tették meg, majd a bejegyzés egy hivatalos nyilvántartásba került, amelyről másolatot kapott a bejelentő szülő (ezek a másolatok maradtak fenn a papiruszleletek között.).

A *ius trium liberorum*, a három- illetve négygyermekes családanyákat és családapákat illető kiváltság feltételrendszerével összhangban az Augustus-féle rendelkezések csak a törvényes házasságból született római polgárgyermekek hivatalos nyilvántartásba vételét engedélyezték. A törvénytelen származású gyermekek bejegyeztetését a törvény kifejezetten megtiltotta, ugyanakkor nem zárta ki annak lehetőségét, hogy az anya (esetleg az apa) törvénytelen gyermekének születéséről magánokiratot készíttethessen. A hivatalos bejegyzés neve *professio*; a magánokirat elnevezése *testatio*, és e terminológiának igen sokáig jogi relevanciája is van.

3. Marcus Aurelius újításai

Marcus Aurelius elrendelte, hogy meghatározott időn, általában 30 napon belül a polgárok gyermekeik születésének tényét az *Aerarium Saturni*-nál, az államkincstárnál (és levéltárnál) működő tisztviselők előtt bejelenthették; továbbá a császár a provinciákban ugyannerre a célra egyfajta “közjegyzőket” állított szolgálatba. Az uralkodó azonban nem csak a törvényes gyermekekre korlátozta a bejelentési kötelezettséget, hanem – a korabeli források tanúsága szerint - minden római polgártól született gyermeket regisztráltatni kellett. Az uralkodó vélhetőleg meg kívánta könnyíteni a római birodalom lakosai, és különösen a provinciákban lakók számára római polgárjoguk fennállásának bizonyítását. Az Augustus-féle *ius liberorum*-mal összefüggő bizonyítási szerep mellé tehát újabb, általánosabb jellegű funkció is lép – státuszperekben, vagy minden egyéb olyan esetben, ahol a polgárság állapotának szerepe lehet, a *professio* másolata fontos bizonyítási eszközként szerepelhetett.

Ezt a tényt támasztja alá egy korabeli jogeset, mely a Kr. u. II. század végéről származik. Egy várandós nőtől férje elvált, az asszony pedig férje távollétében (tudta nélkül) törvénytelen származásúnak jegyeztette be a megszületett gyermeket. Kérdéses tehát, hogy a fiú vajon apja hatalma alá tartozik-e (mint törvényes gyermeke), és ha anyja végrendelet nélkül hunyt el, vajon a gyermek törvényes örökösként megszerezheti-e anyja hagyatékát? Azaz – árt-e a fiúnak azon *professio* tartalma, melyet anyja dühében tett? A jogász válasza lakonikus: az igazság előnyt élvez a dokumentummal szemben.

4. A *professio* és *testatio* jogi relevanciája

Forásaink tanúsága szerint a római történelemben először tehát Augustus rendelte el a római polgároktól született törvényes gyermekek nyilvántartásba vételét. E rendelkezéstől számított mintegy kétszáz év múlva Marcus Aurelius e bejelentési kötelezettséget kiterjesztette a törvénytelen státuszú gyermekekre is. A regisztrálás célját (mint ezt a *lex Iulia et Papia Poppaeá*-ra való hivatkozás, és a törvénytelen gyermekek regisztrálásának kezdeti tilalma világosan mutatja) nem egyfajta "állami népességnylvántartás" vagy "anyakönyvi rendszer" kiépítése képezte, hanem a rendelkezés ahhoz kívánt segítséget nyújtani, hogy a római polgárjogú szülők (elsősorban a *ius liberorum* elnyerése tekintetében) könnyebben és megbízhatóbb módon tudják törvényes gyermekeik világra jöttének tényét bizonyítani. Ezen a célkitűzésen túl, a Marcus Aurelius-féle szabálykiegészítés valószínűleg a gyermek római polgári státuszának könnyebb bizonyítását is elő kívánta segíteni.

E gondolatok kapcsán felvetődhet a kérdés: vajon e rendelkezések megszületésével, egy-egy státuszper során, a felmutatott *tabulae* tartalma milyen jellegű bizonyítékot jelentett? A bíró köteles volt-e minden kétely nélkül elfogadni a *tabulae*-ban foglaltakat, vagy az ellenérdekű félnek lehetősége nyílt az irat tartalmát, hitelét kétségbe vonni? Ahogyan korabeli forrásaink mutatják, a *tabulae* szemmel láthatólag nem rendelkeztek megdönthetetlen bizonyítási erővel. Ezek a dokumentumok pusztán egy lehetőséget képeznek a többi bizonyítási eszköz (elsősorban tanúvallomások) figyelembe vétele mellett. Bár szerepük fontos és bevett, mégsem válnak

kizárólagos bizonyító erejű dokumentummá. A bennük foglalt adatok valódiként történő elfogadása nem szükségszerű.

A fentieket számos korabeli jogeset és jogtudósi szakvélemény tükrözi: így például egy római jogtudós vélekedése szerint igazságtalan és szigorú eljárás lenne, ha annak során, midőn valakinek az életkorát kell megállapítani, és több *professio* is rendelkezésre áll, az érintett félre hátrányosabb következményekkel dokumentumot fogadnánk el – ebben az esetben az igazságot kell feltárni, és az illető életkorát a körülmények által leginkább valószínűsített évek számában kell megállapítani.

A táblák és papiruszmásolatok ugyanis nem csak hogy dokumentumban feltüntetett tények valóságos mivoltát nem igazolják minden kétséget kizáróan, hanem még a *professio* tényleges megtörténtét sem támasztják alá kétségbevonhatatlanul. Szinte mindegyik *professio*-t tartalmazó okiratban szerepel ugyanis egy olyan megjegyzés, hogy az eljáró állami tisztségviselő minden további nyomozás nélkül azt fogadta el és jegyezte be, amit a bejelentést tevő szülő vagy egyéb rokon a gyermekről állított. Bár a hamisítókat a római jog szigorúan büntette, az ellenőrzés és ellenbizonyítás viszonylagos nehézsége miatt a csalások (hamis adatok megadása) nem lehettek rendkívül ritkák.

Hiába készültek tehát a *tabulae* egy köztisztviselő előtt, ez a tény nem ruházta fel a dokumentumot olyan közhitelességi erővel, mint a modern államok különböző népelességnyilvántartó szervei által kiadott iratok. Egy Kr. u. III. században született császári állásfoglalás e vonatkozásban szinte közmondásszerűen foglalja össze a *professio liberorum* kapcsán felvetődő problémákat és azok egyfajta megoldását is: a szülő-gyermek kapcsolatot, illetve a törvényes születést bizonyító okiratokat fenntartással kell kezelni, hiszen a szülőket gyermekük világra jötte, és nem a bejelentés teszi szülővé.